

Typický vzhled vegetace vátých písků s paličkovcem šedavým

V červnovém vydání Niky jsme nakousli téma vegetace suchých trávníků. Tentokrát se podíváme na ještě sušší typy evropsky významných přírodních stanovišť. Soustava Natura 2000 totiž vedle dobře známých lesních či lučních ekosystémů chrání i některé z pohledu Středoevropana tak trochu exotické fenomény – písečné duny, vřesoviště, vegetaci efemér a sukulentů a další typy biotopů ovlivněné suchem a nedostatkem živin, tedy takové malé pouště. Jejich hlavním společným rysem je maloplošný výskyt (alespoň v ČR) a vazba na kyselé prostředí s častým vysycháním a vymýváním živin. Tyto podmínky blokují sukcesi lesních společenstev a umožňují udržování rozvolněných porostů. A právě na takové ekologické niky jsou vázané některé vzácné druhy, které nejsou schopné obstát v souboji o místo se statnějšími, rychleji rostoucími nebo jinak konkurenčně zvýhodněnými druhy.

NIKA 9/2013

ČESKÉ POUŠTĚ A NATURA 2000

VÁTÉ PÍSKY, PŘESYPY A PÍŠČINY

Písečné duny v ČR? Jedná se sice o poněkud exoticky působící typ stanoviště, ale i když Česko není žádná Sahara, i u nás je můžeme najít – říká se jim také „váté písky“. Výskyty tohoto evropsky chráněného habitatu jsou vzácné – v celé ČR je celkem jen dvacet lokalit, kde jsou chráněny. Přesto najdeme na jižní Moravě až několik desítek hektarů více či méně otevřených písčin nebo písčitých stepí – tento typ vegetace tu chrání EVL Hodonínská doubrava a EVL Váté písky u Bzence. Jedná se ovšem o člověkem silně podpořené výskyty – přirozenou vegetaci zde tvořily doubravy, na jejichž místě vlivem odlesnění (vynuceného provozem parních lokomotiv – podél trati byly zřízeny bezlesé protipožární pásy) a narušení půd druhotně vznikly rozsáhlé oblasti písečných dun s mocností až 30 m (odtud i výstižný název Moravská Sahara). Centrum výskytu této jednotky v ČR představuje Polabí (zhruba od Hradce Králové po Terezín), kde se nachází celá řada lokalit (EVL Orlice a Labe, Písečný přesyp u Píst, Píščiny u Oleška), další lokality jsou na Třeboňsku (EVL Písečný přesyp u Vlkova), Mladoboleslavsku (EVL Radouč) a Českolipsku (EVL Jestřebsko-Dokesko). V ČR už ale nejsou žádné aktivní přesypy, většinou jde o fragmenty někdejších rozsáhlejších písčin, které již do značné míry podlehly sukcesi nebo byly zalesněny.

Oficiální název příslušného „habitatu“ podle evropské klasifikace zní „Otevřené trávníky kontinentálních dun s paličkovcem

Detail květu sinokvětu chrpovitého

*Hvozdlík písečný český – endemit
vátých písků u Roudnice nad
Labem (EVL Kleneč, v pozadí Říp).
Převzato ze stránek
www.biomonitoring.cz AOPK ČR.*

*Sinokvět chrpovitý v EVL Píščina
u Tišic. Železniční trať v pozadí
v minulosti přispěla k zachování
tohoto druhu na lokalitě.*

IZOLOVANÝ RELIKT...

Sinokvět chrpovitý vypadá na první pohled jako běžná chrpa luční, od níž ho však odlišují hlavně na rubu hustě plstnaté listy s čárkovitými úkrojky. Souvislý areál jeho rozšíření má kontinentální charakter – od Altaje a Kavkazu zasahuje až po Ukrajinu a Bělorusko. Ve střední Evropě se ale jako pozůstatek někdejšího většího rozšíření vyskytují ještě izolované zbytkové populace v Německu (údolí Rýna, Mohanu i středního Labe) a v Čechách. U nás se z původních asi třiceti lokalit zachovaly poslední dvě populace sinokvětu – a i ty zřejmě již prakticky vymírají. Obě jsou chráněné v rámci sítě Natura 2000. Tu větší a perspektivnější najdeme v evropsky významné lokalitě Píščina u Tišic – sinokvět zde roste na jediné ploše (asi 20 m²) v počtu max. 50 jedinců. EVL Píščina u Tišic je chráněna i kvůli výskytu výše popisovaného stanoviště kontinentálních dun a také v tomto případě se jedná o někdejší protipožární pás u železniční trati. Spolu s pastvou dobytka to byly právě lokální požáry v okolí tratí způsobované parními lokomotivami, které výrazně napomáhaly udržování rozvolněného a nezapojeného porostu. Druhou lokalitou sinokvětu je Píščina u Oleška nedaleko Terezína – zdejší populaci už tvoří posledních asi 17 rostlin.

I když v oblasti svého hlavního rozšíření sinokvět roste i na černozemích a výslunných vápničitých stráních, ve střední Evropě

*Psamofytní
vegetace
píščín
s mechy
a lišejníky*

a psinečkem“, což dobře vystihuje jejich vzhled i druhové složení. Paličkovec šedavý a psineček tenký jsou nízké trávy, tvořící hlavní dominanty této vegetace. Ovšem ve srovnání s běžnou vegetací je slovo dominanty poněkud zavádějící – představte si tu a tam trs trávy, mezi nimi volné písečné plochy, občas ještě tak mechy či lišejníky... Z hlediska ochrany druhové rozmanitosti to je ale optimální stav tohoto biotopu. Na takových místech totiž mohou přežít i dva velmi vzácné evropsky významné druhy, jejichž výskyt u nás čítá pouhou jednu či dvě lokality – sinokvět chrpovitý a hvozdlík písečný.

jej můžeme najít výhradně na písčitých místech, na vátých písčinych dunách, v řídkých borových porostech a vřesovištích, případně na druhotných stanovištích, jakými jsou právě zářezy a násypy železničních tratí, pískovny, okraje cest, vojenská cvičiště apod. Rozmnožuje se u nás převážně vegetativně - postranními růžicemi vyrůstajícími z podzemních výběžků. K rozmnožování generativnímu, tj. semeny, už ve středoevropských podmínkách téměř nedochází (květy bývají napadány larvami hmyzu, které snižují tvorbu plodů, takže se semenáčky v posledních desetiletích prakticky neobjevují). Vzhledem k uvedeným okolnostem můžeme tento druh považovat za jeden z nejohroženějších předmětů naturové ochrany na našem území.

Vřesoviště jsou jedním z předmětů ochrany v EVL. Podyjí, kde se vyskytují jak porosty podpořené pastvou, tak i přirozené výskyty na skalních hranách.

...A PODŘIPSKÝ ENDEMIT

Geograficky ještě vzácnějším „naturovým“ druhem je hvozdík písčný český. Tedy, abychom byli úplně přesní, jedná se „jen“ o poddruh, ovšem endemický (tedy přirozeně rozšířený) na velmi malém území Roudnického Polabí. Dnes už se druh vyskytuje pouze na jediné přirozené lokalitě – EVL Kleneč. Další poddruhy rostou v Německu, Polsku, Pobaltí a ve Švédsku. Tyto taxony jsou však navzájem izolované a nemohou se křížit. Hvozdík písčný český je vázaný výlučně na písčiny (tzv. striktní psamofyt). Je to vytrvalá rostlina, množící se vegetativně rozrůstáním trsů

Sukulentní rozchodníky na skalních hranách

často vysazován, anebo se rozšířil spontánně. Protože endemický hvozdík nesnáší zapojené travní porosty, je pro jeho zachování nutná péče, spočívající v pravidelném narušování a rozvolňování travního drnu, odstraňování semenáčků dřevin a kosení travních porostů na okrajích plochy s výskytem hvozdíku. Akát se zde pravidelně odstraňuje již po několik desetiletí.

VŘESVIŠTĚ A VEGETACE EFEMÉR A SUKULENTŮ

Pokud se vypravíte třeba do Nizozemí, severního Německa nebo do jiných rovinatých oblastí v Evropě, můžete zde najít oblasti dosud činných písčinych dun, jejichž zarůstání je blokováno neustále se přesypajícím pískem. I tam je ale zpravidla nutné tomuto ranému stadiu vývoje vegetace pomáhat cíleným odlesňováním a narušováním drnu (šířící se les pochopitelně stabilizuje půdu a duny se nemohou přesýpat). Na otevřené

i generativně (semeny). Ta však potřebují k úspěšnému klíčení a uchycení semenáčků obnažený půdní povrch. Nejlepší podmínky proto nachází v rozvolněných travinných společenstvech na písčiny a štěrčích. Dříve se mu dařilo zejména na suchých pastvinách, kde byl povrch půdy narušován pasoucím se dobytčím.

Populace českého hvozdíku prý byly dříve tak početné, že se tento (dnes kriticky ohrožený) druh prodával v kyticích na trzích – ostatně je to krásná dekorativní rostlina, která si nijak nezadá s hojně pěstovanými skalničkovými hvozdíky. Jenže s ústupem pastvy a celkovou eutrofizací prostředí zarostly i váté písčiny na Roudnicku lesem, nebo aspoň třtinou křovištní. V porostech této expanzivní trávy nemá hvozdík – a mnohdy ani žádný jiný druh – šanci obstát, a to nemluvíme o akátu, který byl na podobné biotopy

Vegetace vřesovišť je rovněž ohrožena zarůstáním dřevinami.

Pomineme-li horské oblasti (Šumavu a Krušné hory), kde se vyskytují spíše horské typy keříčkových porostů s dominantními brusnicemi, najdeme největší rozlohy suchých vřesovišť v EVL České Švýcarsko. Dalšími typickými lokalitami jsou pískovcové oblasti středních a severních Čech (EVL Milovice – Mladá nebo Jestřebsko - Dokesko). Na jižní Moravě je jednou ze zásadních lokalit EVL Podyjí. Zde na vřesovištích vzniklých na žulovém podloží hojně roste i jeden z evropsky významných rostlinných druhů koniklec velkokvětý.

Keříčkovité porosty suchých vřesovišť se často prolínají se společenstvy efemér a sukulentů. Ty se vyskytují zpravidla maloplošně a představují pionýrskou vegetaci silikátových skal a výchozů. Pod pojmem sukulenty nejsou myšleny žádné kaktusy, ale k vysychání stanoviště odolné rozhodníky či netřesky, doplněné o jednoleté (efemérní) druhy jako rozrazil jarní či drobné trvalky (chmerek vytrvalý, křiváček český, huseníček rolní ad.). Tento typ stanovišť se vyskytuje po celé ČR, často v říčních kaňonech – vedle uvedeného Podyjí třeba v EVL Hradiště, na Křivoklátsku (EVL Lánská obora), ale i jinde.

Vegetace efemér a sukulentů v EVL Týřov – Oupošský potok na Křivoklátsku

trávníky dun tam často navazují vřesoviště – a i ta jsou soustavou Natura 2000 chráněna jako významná stanoviště. Jedná se o další typ suchých habitatů, které byly dříve docela hojné i v české krajině, a i na jejich existenci se často do značné míry podepsala pastva nebo vypalování. V současnosti jsou ale prakticky v celé Evropě ohrožené zarůstáním, což výrazně snižuje stanovištní pestrost a diverzitu druhů nejen rostlin, ale i třeba hmyzu a dalších živočichů.

Už sám název napovídá, že na suchých vřesovištích dominuje vřes, méně se vyskytují borůvka či brusinka a hojně jsou sucho- a kyselomilné trávy. Často se uplatňují mechorosty a lišejníky, celkově jde ale o vegetaci druhově chudou. Přirozeně se vřesovištní společenstva vyskytovala hlavně na skalních hranách a výchozech živinami chudých hornin od nížin do podhůří. Obdobné druhové složení má ale i vegetace vzniklá sekundárně - odlesněním půd na živinami chudých břidlicích, žulách či pískovcích – a jejich následným narušením a degradací. Dříve častá pastva a vysychavost stanovišť byly hlavními faktory, které na dlouhou dobu zpomalily vývoj lesa; v současnosti už ale dochází k hromadění živin a následnému šíření konkurenčně zdatnějších bylin na úkor keříčků a zarůstání dřevinami.

PÍSKY A PTÁCI

Protože soustavu Natura 2000 tvoří vedle evropsky významných lokalit také ptačí oblasti, sluší se na závěr alespoň stručně popsat význam lokalit s výskytem písčín, vřesovišť, ale také řídkých lesů na písčích z hlediska ptačích druhů chráněných podle směrnice o ptácích. Nejtěsnější vazbu na výše popsané typy vegetace má zřejmě lelek lesní – pták tak trochu tajemný (vzhledem k jeho noční aktivitě a přes den dokonalému maskování) a celkově nijak hojný. Oblíbený hnízdní biotop nachází v suchých a prosvětlených borových lesích na písčích, často s podrostem vřesu. V celé ČR hnízdí jen 400-700 párů lelků, nejbohatší populace se vyskytují v ptačích oblastech Bzenecká doubrava – Strážnické Pomoraví, Českolipsko-Dokeské pískovce a mokřady a Třeboňsko. Podobný typ biotopů vyhledává i skřivan lesní, využívající k hnízdění různé typy rostlinných společenstev na písčích a písčitých půdách, hlavně řídké nízké trávníky, řídké borové lesy bez vyššího bylinného podrostu, nebo plochy vojenských cvičišť s narušeným povrchem. Jádrové oblasti jeho výskytu se překrývají s lelkem lesním – Třeboňsko, Českolipsko, Hodonínsko, dále se hojně vyskytuje na území vojenského újezdu (a stejnojmenné ptačí oblasti) Boletice.

Pískovcové oblasti jsou nejen místy s výskytem vřesovištní vegetace, ale také lokalitami výskytu lelka lesního a skřivana lesního. Oba ptačí druhy vyžadují světlé lesy s písčítým podkladem.